
Het Gruuthuse-handschrift

Het Gruuthuse-handschrift

Hs. Den Haag,
Koninklijke Bibliotheek,
79 K 10

Ingeleid en kritisch uitgegeven door
HERMAN BRINKMAN

Met een uitgave van de melodieën door
IKE DE LOOS (†)

BAND 2

Hilversum, Verloren, 2015

Middeleeuwse
Verzamelhandschriften uit de
Nederlanden

XIII,2

Uitgegeven onder auspiciën van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Projectcommissie: W. van Anrooij, Leiden; A. Berteloot, Münster; P. Boot, Den Haag; H. Brinkman, Den Haag; Th. Mertens, Antwerpen; D.E. van der Poel, Utrecht; P.W.M. Wackers, Utrecht

Begeleidingscommissie voor dit deel: K. Kuegle, Utrecht; J.B. Oosterman, Nijmegen; F.P. van Oostrom, Utrecht; J. Reynaert, Gent; F. Wiering, Utrecht; F. Willaert, Antwerpen

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de Stichting Nederlandse Literaire Klassieken, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de Kattendijke/Drucker Stichting, de Stichting Professor Van Winter Fonds en de Stichting Sormani Fonds.

ISSN 0929-9866
ISBN set 978-90-8704-463-3
ISBN band 2 978-90-8704-528-9

© Copyright 2015 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam
Copyright foto's Antwerpen, Ruusbroecgenootschap; Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België; Den Haag, Koninklijke Bibliotheek; Parijs, Bibliothèque Mazarine

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, tel, 035-6859856, www.verloren.nl
Typografie: Rombus, Hilversum
Ontwerp binnenwerk: F.C. Bos, Amsterdam
Omslagontwerp: Het Lab – Arnhem, Josée Langen
Druk: Wilco, Amersfoort
Bindwerk: Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

BAND 2

Commentaar 7

Tekstkritische, paleografische en musicologische aantekeningen 279

Concordanties

Blommaert & Carton 1848-1849 405

Lassche 2002 – Blommaert & Carton 1848-1849 (III.1) 409

Literatuur en bronnen

Gebruikte afkortingen 412

Liedboeken en tekstverzamelingen 412

Handschriften met parallelteksten 413

Archiefbronnen 413

Literatuur, tijdschriften en reeksen 414

Literatuur 414

Gedrukte publicaties 415

Digitale bronnen 450

Lijst van afbeeldingen 453

Lijst van tabellen en figuren 454

Register van incipits, opschriften en toegekende titels 455

Register van rijmschema's en strofevormen 461

Register van namen en plaatsen 468

Commentaar

I GEBEDEN

I.1 EXPOSITIE OP HET MISERERE MEI

Gebed in de vorm van een parafraserende vertaling van en expositie op de tekst van Ps. 50 (51), *Miserere mei*, een van de boetsalmen. Het gedicht bestaat uit 22 strofen van elk 16 paarsgewijs rijmende versregels (totaal 352 vs.). Het rijmgeslacht wordt niet bepaald door rijmpositie. Elke strofe wordt voorafgegaan door de in rubriek geschreven eerste woorden van het psalmvers waarop de strofe betrekking heeft. Opmerkelijk is de prominente plaats van het vader-zoon motief, wat in de psalmttekst ontbreekt. Maar liefst 46 keer valt het woord ‘vader’ of een afleiding daarvan als ‘vaderlike’. Als de psalm ‘Domine’ (‘Heer’) heeft (vs. 241), maakt de dichter daar ‘vader’ van. Ook in I.2 is dit motief sterk aanwezig. Wellicht hangt het samen met het veelvuldig bidden van het Pater noster (zie bv. I.2, I.6, II.120). Het tranen-motief, dat in Ps. 50 ontbreekt, maar in het gebed herhaaldelijk voorkomt (vs. 12, 16, 46, 58, 269 en 288) is misschien ontleend aan Ps. 38 (39):13: ‘Ghehore mijn orisoen, Heere, ende mine bedinghe, begrijp metten <oren mijn> tranen’. Net als in I.2 en anders dan in de overige gebeden is het ik-perspectief van de bidder hier consequent volgehouden.

De dichter zal zijn voorbeeldtekst niet direct hebben ontleend aan de bijbel, maar aan een gebeden- of getijdenboek. De rubrieken boven de laatste twee strofen verwijzen immers naar een doxologie die niet in de bijbel voorkomt, maar die wel de gebruikelijke afsluiting vormt van de redactie als gebed. De Vulgaat vormde de grondslag voor de Latijnse tekst. De versregels van het vertaalde Latijnse gebed worden in de annotatie voluit geciteerd naar een omstreeks 1510 te Parijs gedrukt getijdenboek (Csapodi 1985, f. g.iiiir-v). Tevens wordt verwezen naar de corresponderende tekstplaats in de Vulgaat (*Biblia Sacra* 1953, 133-134). Het is niet uitgesloten dat de dichter ook gebruik heeft gemaakt van de Middelnederlandse prozavertaling van de Psalmen, vervaardigd door de ‘bijbelvertaler van 1360’, die werd geïdentificeerd als Petrus Naghel (Kors 2007, 33-46). Bij de desbetreffende verzen wordt ter vergelijking ook deze vertaling aangehaald naar de editie-De Bruin (1978, 221-222). Zie verder Lenselink 1959, 46-49 en Oosterman 1995a, 130-131.

1 opschrift *MISERERE MEI, DEUS*: voluit: ‘Miserere mei Deus: secundum magnam misericordiam tuam’ (Ps. 50:3), ‘Ontferme mijns, God, na dien grote ontfermicheit’. De dichter van de West-Vlaamse *Spiegel van sonden*, een berijmde bewerking van Guilelmus Peraldus’ *Summa de vitiis*, begint zijn werk met een aanhaling van de opening van gebed I.1 (het werk is alleen overgeleverd in een Nederduitse redactie): ‘Miserere mei deus, / Dat ich in ledicheden dus / Hebbe versleten myne daghen.’ (zie hierover Heeroma 1969c en Oosterman 1995a, 129-131). Opmerkelijk is dat de *Spiegel van sonden* in de derde versregel ‘myne daghen’ heeft, waar men in het gebed

‘mijn jonghe leven’ leest. Hoewel we niet kunnen zeggen welk werk prioriteit heeft (Heeroma gaat voetstoots uit van de zondenspiegel), valt toch op dat het woord ‘jonghe’ in het gebed de identificatiemogelijkheden voor gebruikers ervan naar het schijnt onnodig inperkt. Mogen we hier misschien een gestileerde zelfportrettering van de dichter in zien?

5 *na ... ontfaermicheit*: vertaling van ‘secundum magnam misericordiam tuam’.

6-7 Vgl. vs. 277-278 en de prozatekst *Tgbelove* (*Hulth* 46, 197-198): ‘Ende mi es leet dat si mi niet leet ghenoech en sijn’.

9 Vgl. Job 25:6: ‘hoe vele men dan en mensche, die vuelheit is, ende smenschen kint, dat worm is’ en Ps. 21 (22):7: ‘Want ic ben een worm’.

11 Vgl. I.2, 45 en III.16, 385.

15 Vgl. *Almachtich god, der glorien heere* (vs. VIII, 9): ‘Aest arde memorie, wilt doch scueren’ (Lievens 1977, 126, 130).

17 **opschrift** *ET SECUNDUM MULTITUDINEM*: ‘Et secundum multitudinem miserationum tuarum: dele iniquitatem meam’ (Ps. 50:3, vervolg), ‘Ende na die menechte diere ontfermicheit soe doch of mine quaetheit’.

17-18 Vertaling van het psalmvers.

33 **opschrift** *AMPLIUS LAVA ME*: ‘Amplius lava me domine ab iniquitate mea: et a peccato meo munda me’ (Ps. 50:4), ‘Vort meer dwaet mi van miere ongherechtigheit ende suver mi van mine sonden’.

33 Vertaling van ‘Amplius lava me [...] ab iniquitate mea’.

36-37 Christus’ bloed aan het kruis heeft de ‘ik’ gewassen. In Brugge bestond een speciale devotie voor het Heilige Bloed.

40 Aan het kruis werd Jezus met een speer in zijn zijde gestoken (zie het commentaar bij I.6, 167-170).

49 **opschrift** *QUONIAM INIQUITATEM MEAM*: ‘Quoniam iniquitatem meam ego cognosco: et peccatum meum contra me est semper’ (Ps. 50:5), ‘Want ic bekinne die ongerechtigheit, ende mine sonde es altoes jeghen mi’.

49-50 Vertaling van het psalmvers.

65 **opschrift** *TIBI SOLI PECCAUI*: ‘Tibi soli peccavi et malum coram te feci: ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas cum iudicaris’ (Ps. 50:6), ‘Di allene hebbic gesondich ende quaet <vor> di ghedaen, om dattu gewarech worden selts in dine worde ende dattu verwinnen selts alstu werts gedoemt’.

65 *Die ... mesdaen*: vertaling van ‘tibi soli peccavi’; de rest van het psalmvers is onvertaald en ongeparafraseerd gebleven.

68 Zelfde versregel: I.2, 68; ‘vor’ als variant tegenover ‘in’ en ‘up’ is overgeleverd in de vroegste bronnen van de parallellevering, wat consistent lijkt met de relatief vroege datering van Gruuthuse-handschrift. Het woord staat hier echter op rasuur, als gevolg van een latere correctie. Oorspronkelijk stond er naar alle waarschijnlijkheid ‘in’ (zie Gabriël & Oosterman 2010, 60-62).

70 Zelfde versregel: III.2, 321; vgl. I.1, 158.

81 **opschrift** *ECCE, ENIM INIQUITATIBUS*: ‘Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum et in peccatis concepit me mater mea’ (Ps. 50:7). In variante redacties van de psalmtekst ontbreekt het eerste ‘in’ (*Biblia Sacra* 1953, 133), ‘Want siet, ic ben in quaetheiden ghewonnen ende in sonden so wan mi mijn moeder’. De zondigheid kleeft daarmee zowel het kind als de moeder aan.

81-84 *Sich [...] Ic ... moeder*: Vertaling van het psalmvers.

87 Vgl. vs. 313 en I.5, 160.

90-94 Beknopte samenvatting van Christus' lijdensweg vanaf de gevangenneming tot aan de kruisiging. R. Lievens heeft gewezen op de sterke gelijkenis tussen deze versregels en twee passages in het balladische gebed *Almachtich god, der glorien heere* (Lievens 1977, 126-127, 130; zie ook het commentaar bij vs. 15). Vgl. in het bijzonder vs. 90 met 'Sulke teeder meinscheit, sulc wederstoot' (ald., X, 3); vs. 91-94 met 'Vercocht, mijn vader, ende verraden / [...] / Bespot ghegheeselt zeere verladen / Ghecroont ghenaghelt voor mine mesdaden / Ghetroct gherect so langhe tijt' (ald., IX, 1, 3-5). In hetzelfde gebed vindt men ook parallelle tekstplaatsen met III.16, 243-245. Meer gedetailleerd is de passie uitgewerkt in I.6. Het rekken heeft betrekking op het uitrekken van de ledematen van Christus, zodat hij kon worden genageld aan van te voren geboorde gaten in het kruis.

96 Vgl. *Onser vrouwen vijf pinen* (*Hulth* 64, 1-3): 'O Maria maghet soete / Die solaes es ende boete / Van onsen sonden ende medesine'.

97 opschrift *ECCE, ENIM*: 'Ecce enim veritatem dilexisti: incerta et occulta sapientie tue manifestasti michi' (Ps. 50:8), 'Want sich, du minnes die waerheyt; [die] donkerheden ende die hemelicheiden van diere wijsheit hevestu mi gheopenbaert'.

97-100 Vertaling van het psalmvers.

100 Overeenkomstige versregel: III.13, 376; vgl. III.8, 26.

113 opschrift *ASPERGES ME, DOMINE*: 'Asperges me domine ysopo et mundabor lavabis me: et super nivem dealbabor' (Ps. 50:9), 'Du selts mi <bespersen> met ysopen, ende ic sal worden gesuvert, ende du selts mi dwaen, ende ich sal wit worden boven snee'. Zoals ook uit de Middelnederlandse vertaling blijkt, ontbreekt 'Domine' in sommige Latijnse versies.

113-116 Vertaling van het psalmvers.

129 opschrift *AUDITUI MEO DABIS*: 'Auditui meo dabis gaudium et leticiam: et exultabunt ossa humiliata' (Ps. 50:10), 'Minen horen selstu geven bliscap ende vroechde ende die <veroetmoedichde> beenre sullen verbliden'.

129-132 *Minen ... verbliden*: vertaling van het psalmvers.

133 De plotselinge lofprijzing die hier wordt ingezet, is geïnspireerd door de in de psalmtekst in het vooruitzicht gestelde eeuwige blijdschap. Dezelfde wending in vs. 249.

139 Vgl. vs. 249; I.5, 111 en II.99, 9-10.

143 Met name in het Oude Testament wordt de verhouding tussen God en de mens (dikwijls: de profeet die in zijn opdracht handelt) voorgesteld als een relatie tussen heer en knecht. Dit wordt in het Nieuwe Testament voortgezet bij de benoeming van de verhouding tussen Christus en de mens. Een knecht kan vanzelfsprekend geen aanspraak maken op een liefdevolle behandeling zoals een kind dat kan. Wellicht moet hier gedacht worden aan de parabel van de verloren zoon (Luc. 15:18-19).

145 opschrift *AVERTE FACIEM TUAM*: 'Averte faciem tuam a peccatis meis: et omnes iniquitates meas dele' (Ps. 50:11), 'Keer of dijn aensichte van mine sonden ende doch of alle mine ongerechticheyde'.

145-147 Vertaling van het psalmvers.

148 Overeenkomstige versregel: vs. 242, die vertaald is naar de psalmtekst.

155 Vgl. III.7, 247 en II.139, 44.

158 Een vergelijkbare versregel is vs. 70 en (identiek daaraan) III.2, 321. Heeroma (1969c, 292) heeft terecht gewezen op de overeenkomst tussen de passage in vs. 151-158 en III.2, 318-324: de aanspraak van de heremiet met ‘vader’, het knielen, het eisen van de zegening, het opheffen van de hand tijdens de zegening. De overwegingen van Heeroma zijn echter zozeer verweven met zijn speculaties rondom de auteurskwestie in het Gruuthuse-handschrift dat daar hier niet verder op hoeft te worden ingegaan.

161 opschrift *COR MUNDUM CREA IN ME, DEUS*: ‘Cor mundum crea in me Deus: et spiritum rectum innova in visceribus meis’ (Ps. 50:12), ‘God, sceppe in mi eene suver herte ende ene gherechtige geest vernieuwe in minen binnensten’.

161-163 Vertaling van het psalmvers.

164 *onsen houden vaders*: bedoeld zullen zijn de woestijnvaders, niet onze voorvaders, die worden aangeduid met het woord ‘voorders’.

177 opschrift *NE PROCIAS ME A FACIE*: ‘Ne proicias me a facie tua: et spiritum sanctum tuum ne auferas a me’ (Ps. 50:13), ‘En worpe mi niet van dijn aensichte, nem dine heylighe geest niet van mi’.

177 Vertaling van ‘ne proicias me a facie tua’.

179-180 *dinen ... mi*: Vertaling van ‘et spiritum sanctum tuum ne auferas a me’;

193 opschrift *REDDE MICH LETICIAM*: ‘Redde mihi leticiam salutaris tui: et spiritu principali confirma me’ (Ps. 50:14), ‘Gef mi weder die bliscap diere salicheit, ende metten princepalen geeste so make mi versekert’. Het Latijn heeft: ‘de blijdschap van uw heiland’ (leticiam salutaris); de tekst in Gruuthuse sluit aan bij de Middelnederlandse psalmvertaling.

193 Vertaling van ‘redde mihi leticiam salutaris tui’.

195-196 *Ende ... vast*: vertaling van ‘et spiritu principali confirma me’.

205 Vgl. III.14, 110 en III.15, 513.

209 opschrift *DOCEBO INIQUOS*: ‘Docebo iniquos vias tuas: et impii ad te convertentur’ (Ps. 50:15), ‘Ic sal den ongerechtighen dine weghe leeren, ende die quade sullen te di worden bekeert’.

209-212 *Ic ... di*: vertaling van het psalmvers.

216 Overeenkomstige versregel: vs. 352; vgl. vs. 250 en I.6, 13.

225 opschrift *LIBERA ME DE SANGUINIBUS*: ‘Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis mee: exultabit lingua mea iusticiam tuam’ (Ps. 50:16), ‘Verlosse mi vanden sonden, God, God miere salicheit, ende mine tonghe sal dine gerechticheyt verheffen’.

225-228 *Hoet ... gherechticheit*: vertaling van het psalmvers. De dichter vertaalt ‘de sanguinibus’ (‘van bloedschulden’) met ‘van den zonden’.

238 Vgl. vs. 302; II.113, 6; II.117, 17; II.139, 44 en I.5, 7.

241 opschrift *DOMINE, LABIA MEA APERIES*: ‘Domine labia mea aperies: et os meum annuntiabit laudem tuam’ (Ps. 50:17), ‘Heere, du selts mine lippen ontdoen, ende mijn mont sal dine lof boetscappen’. Dit is tevens een gebedsformule die in diverse getijden wordt gebruikt als opening. Berijmd vinden we hem bijvoorbeeld in de getijden van Onze Lieve Vrouwe in hs. B: ‘Here, ghi zult updoen die lippen mijn, / Ende mijn mont sal bodscepen tlof dijn’ (geciteerd naar De Gheldere 1896, 13, 19-20). In I.1 is ‘domine’ weergegeven als ‘vader’.

241-242 Vertaling van het psalmvers.

242 Overeenkomstige versregel: vs. 148.

249 De lofprijzing volgt direct uit de aankondiging in vs. 241-242 (voor een zelfde

wending zie vs. 133, in het bijzonder ook vs. 139). Vgl. verder I.5, 111 en II.99, 9-10. 250 Vgl. vs. 216, 352 en I.6, 13.

257 opschrift *QUONIAM SI VOLUISSES*: ‘Quoniam si voluisses sacrificium dedissem utique olocaustis non delectaberis’ (Ps. 50:18), ‘Want hadstu ghewilt, ic hadde di offerande gegeven, want du en selts niet werden genoechte hebbende in holocausten’.

257-260 Vertaling van het psalmvers.

268 Vgl. II.53, 31 en III.5, 217.

272 Zelfde versregel: I.5, 53; overeenkomstige versregel: III.16, 482.

273 opschrift *SACRIFICIUM DEO SPIRITUS*: ‘Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despicias’ (Ps. 50:19), ‘Gode es offerhande een bedroeft geest; <God>, een bedroeft herte ende veroetmoedecht en seltu niet verontwerden’.

273 Vertaling van ‘sacrificium Deo spiritus contribulatus’.

275-276 *Omoedich ... versmaden*: vertaling van ‘cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias’.

277 Vgl. vs. 119; II.21, 45; II.38, 29; II.67, 2; II.76, 22; II.91, 14 en III.13, 244.

278 Vgl. vs. 6-7.

283 Gen. 4:4.

289 opschrift *BENIGNE, FAC, DOMINE*: ‘Benigne fac domine in bona voluntate tua Syon: ut edificentur muri Hierusalem’ (Ps. 50:20), ‘Heere, make mi Syon goedertieren in dinen goede wille, ende die mure van Iherusalem sullen worden ghesticht’.

289-292 Vertaling van het psalmvers.

294-295 Jezus wekte Lazarus op uit de dood (Joh. 11:1-44).

302 Vgl. vs. 238; II.113, 6; II.139, 44; I.5, 7 en II.117, 17.

305 opschrift *TUNC ACCEPTABIS SACRIFICIUM*: ‘Tunc acceptabis sacrificium iustitiae oblationes et olocausta tunc imponent super altare tuum vitulos’ (Ps. 50:21), ‘Dan saltu ontfaen dofferande der gherechticheit, offerande ende holocauste; dan sullen si op dine outaer calvere leggen’.

305-306 Vertaling van ‘tunc acceptabis sacrificium iustitiae’.

309-310 *Danne ... calveren*: vertaling van ‘tunc imponent super altare tuum vitulos’.

312 Dit is natuurlijk de essentie van het Nieuwe Testament. De boodschap wordt door Jezus verwoord in Joh. 11:25: ‘Ic ben opverstennesse ende leven, die in mi gheloevet, ja al ware hi doot, hi sal leven ende elc, die levet ende in mi gheloevet, en sal niet sterven in ewecheit’. Dit is hetzelfde hoofdstuk (over de opwekking van Lazarus) waarnaar in de vorige strofe werd verwezen.

313 Vgl. vs. 87 en I.5, 160.

321 opschrift *GLORIA, PATRI ET FILIO*: ‘Gloria patri et filio: et spiritui sancto’ (behoort net als het opschrift boven de volgende strofe niet tot de psalm, maar tot de zgn. kleine doxologie, een gestandaardiseerde lofprijzing ter afsluiting van een psalm, hymne of gebed). Vgl. de aanhef van Augustijnkens sproke *De Schepping*: ‘O Heilige Gheest, Vader ende Sone, / Die een God es in drien persone’ (Blommaert 1851, III, 120), waar het dus fungeert als aanroeping aan het begin van een tekst. De verheerlijking in deze strofe volgt de hemelse hiërarchie zonder overigens naar volledigheid te streven, zoals blijkt uit de litanie. Ik neem hier de tekst naar het handschrift-Van Hulthem (nr. 6) als uitgangspunt: God (Vader, Zoon, Heilige Geest), Maria, engelen, Johannes de Doper, patriarchen en profeten, apostelen, evangelisten, en discipelen (deels overlappend), on-

nozele kinderen, martelaren, confessoren (belijders), maagden en heiligen. Het valt dan op dat in dit gebed niet afzonderlijk genoemd worden: Johannes de Doper, patriarchen en profeten, onnozele kinderen en confessoren. Daar apostelen tweemaal worden genoemd ligt het voor de hand een fout of een doelbewuste wijziging in de tekst aan te nemen. De parallelleverlevering is unaniem en laat zien dat we in vs. 333 voor ‘apostelen’ ‘confessoren’ moeten lezen, iets wat wordt ondersteund door de betekenis van vs. 334, die wel in het bijzonder op de belijders kan worden toegepast. Niettemin is de hiërarchie zoals die in de litanie tot uitdrukking komt dan toch verstoord. Of is er een verband met de apostelverbeeldingen van Jan van Hulst (zie de inleiding, paragraaf 6.4)?

321-322 *Glorie ... gheest*: vertaling van ‘gloria patri et filio: et spiritui sancto’.

335 Vgl. II.47, 3.

337 opschrift *SICUT ERAT IN PRINCIPIO*: ‘Sicut erat in principio et nunc et semper et in secula seculorum. Amen’ (behoort niet tot de psalm, zie de opm. bij vs. 321). Zie ook het slot van III.8 en het slot van een gebed in III.16 (vs. 568).

337-338 Vertaling van ‘sicut erat in principio et nunc et semper’.

339 *bi ... al*: parafrase van het slot van de doxologie ‘et in secula seculorum’.

340-350 Vgl. de passage in *Almachtich god, der glorien heere*:

Voghelen visschen ende dieren,
 Gras lover boom, wes groysel heift,
 Heer god, laet ghi ons al regieren.
 Zeen fonteinen ende riuieren
 Elc na tsine hu loven gheift
 (IV, 1-5; Lievens 1977, 128-129)

352 Zelfde versregel: vs. 216; vgl. vs. 250 en I.6, 13.

Editie Blommaert & Carton 1848-1849, 1-15; Godthelp & Mirande 1940, 313-315 (vs. 1-16, 49-64, 81-112).

Literatuur Hoffmann von Fallersleben 1857, nr. 546; De Gheldere 1896, 178-183; Heeroma & Lindenburg 1966, 44, 49, 54-55, 61; Lieftinck 1967, 49; Gerritsen 1969, 193-194, 202; Heeroma 1969c; Oosterman 1992c, 187-188, 192, 194-196, 198-200, 204-206, 379 n. 7, 380 n. 35, 383 n. 77; Oosterman 1995a, R276, 24, 90, 102, 107, 128-133, 136, 152, 159, 163, 366 n. 12, 375 n. 146, 376 n. 154 en 156, 387 n. 90, 390 n. 147; Reynaert 1999, 227-228; Lassche 2002, 22, 60-61, 63, 74, 77, 103, 105-106, 186; Willelaert 2008, 101; Brinkman 2010, 33; Gabriël & Oosterman 2010, 51, 53-54, 56-60, 62-69, 71, 76-77, 89; Kügler 2010, 89.

I.2 GEBED TOT GOD DE VADER

Berijmd gebed tot God in 9 strofen van elk 16 versregels met gepaard rijm, waarbij de vijfde strofe in monorime is gedicht (totaal 144 vs.). Oosterman (1995, 135) wijst erop dat de bouw van het gebed een strenge symmetrie vertoont: de vijfde strofe staat precies in het midden, de lengte van het gedicht kan worden uitgedrukt als 3 x 3, die van de strofe als 4 x 4 en de totale lengte als 12 x 12. De dichter betuigt zijn onwaardigheid en kleinheid ten opzichte van God, verklaart zich schuldig als zondig mens en onder-

werpt zich aan diens genade. De toonzetting is sterk verwant aan die van de psalmen, in het bijzonder de boetpsalmen. Net als in I.1 is hier het vader-zoon-motief sterk aanwezig. Oosterman (1995, 133-134) vat dit op als een uitwerking van het motief van de verloren zoon (naar de parabel in Luc. 15:11-32). Het gebed is geheel vanuit een ik-perspectief geschreven. Het rijmgeslacht wordt niet bepaald door rijmpositie. 1 Vgl. *Typologische taferelen*: 'O Glorieuze god ende here almoghende' (Cardon, Lievens & Smeyers 1985, 53, 1).

2 Zelfbetiteling als worm vindt men ook in vs. 20 en I.1, 9 en is ontleend aan Ps. 21 (22):7: 'Want ic ben een worm, ende niet mensche, der menschen lachter ende der lieden verstecken'. Vgl. vs. 44; III.3, 14; III.13, 263-264; III.16, 264 en 487.

15 Vgl. II.24, 4 en II.81, 14.

16 Vgl. III.1, 658.

na 16 De rubriek 'Pater noster' geeft aan dat de bidder hier geacht wordt het Onze Vader te bidden alvorens het gebed te vervolgen (vgl. I.6, na 16).

19 Veracht door de mensen: zie het bij vs. 2 aangehaalde citaat.

20 Zie de aant. bij vs. 2.

28 In Ps. 67 (68):6 wordt God 'vader der weesen' genoemd; vgl. ook vs. 18.

30 Een vrijwel gelijkkluidende versregel in het berijmde gebed *Dit es eene goede bedinge uanden heligen cruse*: 'O Heere hoe mueghestu dit gedogen' (hs. A, f. 46r, 81). Vgl. ook het tekstkritische commentaar.

31-32 Het hart wordt voorgesteld als een dijk die op het punt staat te bezwijken onder de druk van een zee van tranen. Het tranen-motief dat in I.1 vaker voorkomt, wordt hier slechts eenmaal, maar wel zeer pregnant verwoord. Vgl. *Almachtich god, der glorien heere*: 'Ay lacen, in uwes doots vermanen / Waer mi wel noot een zee vul tranen' (IX, 9-10; Lievens 1977, 130). Lievens (ald., 134) wijst ook op een vers van De Roovere: 'Soudic beweenen dit deerlic vermanen / My wart van node een zee vul tranen'.

38-39 De frase 'Ontferm u over mij' wordt bij herhaling gebruikt door de psalmist. Wellicht zijn deze regels een parafrase van Ps. 118 (119):76: 'Dine ontfermicheit moet gescien, datsi mi troeste in dine worde, dine cnecht'.

40 *crupende*: wordt in de bijbel meestal gebezigd met betrekking tot het gedierte ('crupende diere, beesten'), waardoor deze regel wordt geassocieerd met de voorstelling van de bidder als worm (vs. 2 en 20).

42 *wonden*: wellicht speelt hier de gedachte aan de schurftige Job mee. Vgl. I.6, 155 en III.16, 521.

44 Vgl. III.3, 14; III.16, 264 en 487; ook I.2, 2 en III.13, 263-264.

45 Vgl. I.1, 11 en III.16, 385.

46 Vgl. II.53, 38.

49 Maria voorgesteld als mantel: zie de aantekening bij I.4, 5.

50 *des meinsghen broeder*: zie de aantekening bij I.7, 20.

63 Zie de aantekening bij vs. 38-39.

65-74 De bidder richt zich in deze strofe tot de Drievuldigheid: Vader, Zoon en Heilige Geest, in formuleringen waarin de Vader genade, almacht, glorie en kracht wordt toegeschreven, de Zoon om zijn menselijkheid wordt aangeropen en de Heilige Geest verbonden wordt met de ondeelbaarheid van de Triniteit. Doorgaans wordt de macht toegeschreven aan de Vader, de wijsheid aan de Zoon en de goedheid aan de